

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРМІНО-ПОНЯТТЯ «ПРАВО»

У діючих політико-правових системах існують різні підходи до поняття і визначення права. Такий стан речей багато в чому пояснюється багатозначністю даного поняття. Право одночасно є і ідеалом, і реальністю, породженням соціального порядку і проявом волі, системою нормативів поведінки і прагненням окремого суб'єкта, інструментом свободи і знаряддям сваволі. Крім того, плюралізм визначень, зумовлений низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких визначальне значення можуть мати особливості національної культури, специфіка історичних і політичних обставин (державне праворозуміння при тоталітарних та демократичних розвинутих режимах), рівень наукової розробки проблеми, а також суб'єктивні позиції вчених (доктринальні погляди), що виражають різне ставлення до природи, соціального призначення, до історичної долі права [1, с. 110-121].

Розглянемо основні ознаки права.

1. Нормативність. За своїм змістом право складається з норм, нормативних приписів, що визначають необхідні ознаки типових життєвих ситуацій та загальні правила поведінки суб'єктів. Нормативність дозволяє задовольнити зазначену К. Марксом суспільну потребу охопити загальним правилом акти виробництва, що повторюються, розподілу і обміну продуктів і подбати про те, щоб окрема людина підкорювалася простим умовам виробництва та обміну.

2. Вольовий характер. Історія правової думки вже давно пов'язує сутність права з волею. Однак, для одних право – це воля панівного класу, для інших право є вільним вираженням волі індивідів. У будь-якому випадку право є своєрідною формою позначення і захисту інтересів суб'єкта від конкуруючих інтересів. Будь-яка нормативна абстракція для того, щоб стати дієвою і справедливою, повинна змінюватися за змістом, відповідаючи вимогам свого часу, а поштовхом до таких змін стають інтереси реальних учасників суспільних відносин, потреби практики. Будь-яке право за своєю сутністю є збалансованою волею суспільства.

Таким чином, баланс інтересів означає врахування інтересів суспільства, держави та окремих особистостей при домінуючому значенні громадського інтересу, тому що завдяки його пріоритету підтримується цілісний стан громадської системи і стимулюється досягнення спільної мети – добробут всіх суб'єктів права [3, с. 143-153]. Джерело юридичної сили правового припису полягає не стільки в примусовому його здійсненні та повноваженнях правотворчого органу, скільки у ступені узгодження волі суб'єктів права, спрямованих на досягнення певних юридичних наслідків.

3. Формальна визначеність. Для того щоб набути загального значення, загальнообов'язкових юридичних властивостей, суспільна воля повинна бути виражена у формі офіційного юридичного акту, встановленого державною владою і містити формалізовані розпорядження, що визначають межі зовнішньої свободи суб'єктів права. Адже юридичне регулювання виключає аморфність і невизначеність в правових приписах. За допомогою письмових документів стає можливим досягнення точності і ясності фіксації фактів, що мають юридичне значення. Проте, кожен державний орган у межах своїх повноважень має право приймати лише певні форми юридичних актів (закони, укази тощо).

4. Загальнообов'язковість. Прийняті правові приписи адресовані не конкретному індивіду, а невизначено великій кількості осіб, виділених родовими властивостями суб'єктів (позивач, відповідач, студент, неповнолітній тощо). Вони обов'язкові для виконання ними під тиском покарання за порушення.

5. Системність і ієрархічність будови. Нормативні приписи діють на поведінку людей не ізольовано, а взаємодіючи і доповнюючи один одного. Право є узгодженою, несуперечливою і взаємообумовленою системою розташованих за юридичною силою правових норм. При порушенні системних властивостей виникають різного роду колізії, прогалини і конфліктні ситуації.

6. Регулюючий вплив права. Він здійснюється шляхом впливу на суб'єктів за допомогою детально визначених і взаємно кореспондуючих суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Саме вони моделюють, направляють і визначають механізм поведінки суб'єктів. Зміст правових приписів, при якому використання наданого права забезпечується виконанням відповідних

обов'язків, відрізняє їх від інших соціальних норм.

7. Встановлення і забезпечення права державою. Як єдиний офіційний представник всього суспільства, держава виявляє, закріплює і забезпечує баланс найбільш важливих індивідуальних, групових і громадських інтересів. За нею визначається монопольне право на правотворчість. Домінуюча роль держави зовсім не означає підпорядкованість права державі або несумісність його змісту з природними правами і свободами особистості. Вирішальна роль держави виявляється не тільки в правотворчості і в правозастосуванні, а й у різних формах забезпечення реалізації права. Зазвичай в юридичній літературі наголошується, що специфічною ознакою права є його забезпеченість державним примусом. Дійсно, цією властивістю право відрізняється від інших соціальних регуляторів.

Однак, було б невірним пов'язувати забезпечення права тільки з державним примусом. Його абсолютизація принижує значимість права як міри свободи людини, здатне в рамках суспільно необхідних меж і орієнтирів ініціативно перетворювати навколишню дійсність, створюючи матеріальні, духовні та соціальні цінності. Адже основне призначення права полягає в попередженні та подоланні критичних станів на основі справедливої, на засадах рівності, організації громадського життя. Примус використовується лише в крайньому випадку. Перш за все, він забезпечується комплексом організаційних, економічних, інформаційних, виховних та інших заходів, що сприяють належній реалізації правових приписів.

Крім зовнішніх, необхідно виділити внутрішні чинники, що забезпечують реалізацію правових установлень (самозабезпечення права). До них відносяться різного роду правові стимулюючі засоби (заохочення, рекомендації тощо). Встановлюючи їх, держава оцінює певну поведінку як найбільш сприятливу не тільки для особистості, а й для держави. Такий психологічний вплив з боку права позначається на потребах, інтересах, мотивах та установках людини, змінюється ціннісна орієнтація особистості. Крім того, внутрішнє стимулювання визначеної діяльності доповнюється зовнішньою підтримкою зі сторони зацікавлених спільнот. Для адресатів законодавчо закріплюються певні пільги зовнішнього характеру.

Таким чином, право можна визначити як систему загальнообов'язкових, нормативних приписів, які встановлюються і забезпечуються державою, виражають баланс індивідуальних і суспільних інтересів і регулюють соціально значущі суспільні відносини шляхом надання суб'єктивних прав і покладання юридичних обов'язків.

Довгий час люди не помічали, як поступово в суспільному житті з'явилося нове і стало домінуючим явище «права».

Виявлення абсолютно нового явища в суспільному житті настільки вразило уявлення людей, що праву стали приписувати «божественне» походження. Грецький філософ Демосфен назвав право винаходом і даром богів. Людям було важко примиритися з думкою про те, що такий могутній засіб підтримання громадських зв'язків, яким стало право, може бути «справою рук» простих смертних. Право не тільки займає особливе місце в суспільному житті, але і відноситься до найбільш складних суспільних явищ.

З розвитком держави і права, а також ускладненням відносин у людей змінюється відношення до сутності права. З'явилося багато різних правових ідей, уявлень і теорій про сутність права.

Однак, до теперішнього часу фахівці (учені, практики) не прийшли до єдиного трактування поняття «право». Сучасні дослідники єдині у думці про те, що при розгорнутому визначенні права необхідно враховувати природно-історичний характер його походження; здатність бути масштабом поведінки вільних і рівних суб'єктів; володіти такими властивостями, як нормативність, загальнообов'язковість, взаємозв'язок прав та обов'язків; наявність реальних гарантій щодо реалізації положень не тільки з боку держави, але і з боку суспільства. Для більш глибокого розуміння сутності та особливостей права, його ролі в житті суспільства необхідно розглянути загальну характеристику теорій права [2, с. 204-212].

Юридичний позитивізм. Як одна з важливих течій у правовій науці виникла у першій половині XIX ст. Його засновником вважається англійський правознавець Джон Остін. Надалі його основні положення були розроблені в працях К. Бергбома (Німеччина), Кабанту (Франція), А. Есме (Франція) та інших дослідників.

Джон Остін дав розгорнуте обґрунтування формулою: право – це веління суверена. У своїх дослідженнях він широко використовував емпіричні особливості права. Такий підхід припускав вивчення основних рис права з використанням юридичних критеріїв, відокремлених від моральних оцінок права і його соціально-політичних характеристик.

Залежно від обставин сувереном може бути не тільки окремо взята особа з владно-державними повноваженнями, а й установа, яка в силу свого становища дійсно, а не формально є сувереном для підвладних їй осіб. Норма права розглядалася ним як «правило, встановлене однією розумною істотою, для керівництва іншими». Суб'єктом суверенних владних відносин розглядався і бог (божественне право). Встановлені санкції мали як юридичний, так і політичний характер.

Наказ суверена, забезпечений відповідною санкцією, розглядався як норма позитивного закону. Джон Остін вважав, що джерелом права є тільки суверенна влада. Основною гарантією дії права (позитивного закону) виступає звичка і готовність більшості населення до покори.

Джон Остін відкидав природно-правові принципи і обґрунтування про визнання прав особистості. Водночас позитивістське праворозуміння негативно відносилося до теоретико-правових конструкцій, що допускали крім виданого державою масиву законодавства і певного ідеального (еталонного) права, інші соціальні норми. Подібне ставлення поширювалося і на концепцію природних і невідчужуваних прав особистості.

Отже, позиція цього вченого щодо сутності права полягала у формулі: «закон є закон». У ХХ ст. теоретичні погляди Джона Остіна були широко використані в практиці державного будівництва країн з антидемократичними політичними режимами.

Слід зазначити, що представники школи юридичного позитивізму удосконалили розробку способів тлумачення законів і особливо таких методів, як логічний, граматичний і систематичний.

Незважаючи на значну роль у розробці праворозуміння, фахівці схилиються до того, що юридичний позитивізм не зміг створити справжньої теорії права. Він не зміг відповісти на питання: як забезпечити законність (правомірність) правотворчої діяльності держави; якщо вона є силою, яка уповноважена створювати позитивне право, то які важелі впливу на нього повинні існувати тощо.

Теорія природного права. Відповідно до природно-правового підходу (юснатуралізм) право за своєю природою, змістом, сутністю і поняттям є природним і належить людині від народження. Представники даної теорії (наприклад, Кант, Гегель) стверджують, що існують вищі, не залежні від держави норми і принципи, які уособлюють розум, справедливість, об'єктивний порядок.

Змістовна характеристика природного права поряд з об'єктивними властивостями права включає різні моральні характеристики. У результаті такого поєднання природне право являє собою симбіоз різних соціальних норм, що утворюють ціннісно-змістовий та морально-правовий комплекс. Сукупність подібних властивостей і змістовних характеристик природного права в узагальненому вигляді трактується як вираження загальної і абсолютної справедливості права взагалі. Норми позитивного права і практична діяльність держави повинні відповідати основним положенням природного права.

У сучасних умовах норми природного права найбільш повно відображені в нормах міжнародного права. Чим демократичніше і стабільніше суспільно-політичний лад держави, тим ближче його позитивне право до положень природного права. Однак, рівності між ними ніколи не буде.

Ідеї і основні положення природного права відображені в конституційному і діючому законодавстві більшості сучасних держав. Наприклад, в Конституції України 1996 р. (ст. 21) зазначається, що «основні права і свободи людини є невідчужуваними і належать кожному від народження».

Інтегративна теорія. Її представники розглядають право як сукупність визнаних у певному суспільстві правил, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості.

Схоже тлумачення сутності права найбільш яскраво проявлялося в період існування СРСР на всіх етапах соціалістичного будівництва наступним чином: позбавлення на конституційному рівні частини населення виборчого права; розподіл населення на класи; відмова від інституту приватної власності; плановий характер економіки країни; однопартійна політична система суспільства; формальний характер участі населення в питаннях управління справами держави через виборчу систему; можливість кар'єрного росту тільки через членство в лавах комуністичних партій Радянського Союзу (КПРС) тощо.

Лібертарно-юридична теорія. При лібертарно-юридичному підході виділяють наступні основні характеристики (принципи): формальна рівність; загальність; свобода; справедливість; загальнообов'язковість.

Кожен з перерахованих принципів, поряд із самостійним і відокремленим значенням, призначений доповнювати і надавати нові відтінки іншим. У єдності, вони дозволяють більше відобразити сутність права в цілому.

Список літератури:

1. *Купалов В. Л.* Теория государства и права: [учебник] / В. Л. Купалов. – М.: Норма, 2008. – 384 с.
2. *Морозова Л. А.* Теория государства и права: [учебник] / Л. А. Морозова. – [Изд. 3-е, перераб. и доп.]. – М.: Эксмо, 2009. – 480 с.
3. *Теплюк М. О.* Введення в дію законів України: питання теорії та практики / М. О. Теплюк, О. І. Ющик. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – 200 с.

Котенко О. А. Сутнісні характеристики терміно-поняття «право»

В статті розглядаються сутнісні характеристики та властивості права в контексті сучасного праворозуміння. Аналізуються основні підходи до вивчення права як явища соціальної дійсності: позитивістський, природно-правовий, інтегративний тощо.

Ключові слова: право, праворозуміння, риси права, характеристики права, властивості права.

Котенко О. А. Сущностные характеристики термин-понятия «право»

В статье рассматриваются сущностные характеристики и свойства права в контексте современного правопонимания. Анализируются основные подходы к изучению права как явления социальной действительности: позитивистский, естественно-правовой, интегративный и т.д.

Ключевые слова: право, правопонимание, характеристики права, свойства права.

Kotenko O. Essential characteristics of term-concept «right»

In the article are considered essential characteristics and properties of law in the context of modern law understating. The main approaches the law study as a phenomenon of social reality are analyzed: the positivist, natural law, integration and more.

Key words: law, understating of law, properties of law, characteristics of law.